

Пенка Пехливанова

МЕТОНИМИЧНО НАЗОВАВАНЕ НА ЕКЗИСТЕНЦИАЛНОСТ

1. Въведение

Глаголната метонимия е езиково и речево явление, при което едно действие се назовава по нов начин чрез глагол за някой свой признак – компонент или проява, напр. *щракна телевизора* за 'включва телевизора' (ако при включването се чува щракане), *гълтам* или *дъвча* за 'ям', *трясна* за 'ударя', *хлопна врата* – за 'затворя врата' и др. (вж. Пехливанова 1990: 396–403).

Механизмът на метонимичното назоваване се основава на импликационната връзка 'част – цяло', която поражда дори понятията метонимичен дух, метонимичен подход или метонимичен подход на поведение, коментирани в някои изследвания на метонимията. При метонимията от знанието за цялото понятие "се извличат и акцентуват отделни страни на това цяло и се постига нова номинация чрез стара лексикална единица" (Пернишка 1993: 84); "Метонимията е проекция на някакъв детайл (част) от цялото, което не се назовава, но се подразбира" (Некрасова 1975: 119). Глаголната метонимия е един от механизмите на мисленето и езика, един от начините за подреждане и класифициране на действителността, за нейното опознаване и концептуализация чрез езика.

Явлението, което ще разглеждаме тук, наричаме метонимично назоваване, по-общо казано, метонимичен подход за назоваване на екзистенциалност. Макар че на пръв поглед екзистенциалността изглежда цялост, неразложима на компо-

ненти, особено ако я сравним със ситуацията на някое друго действие, напр. 'обаждам се по телефона', механизмът, по който тя се назовава, е метонимичен. Ако екзистенциалността е неразложима на актове, фази, етапи, за търсещото съзнание тя притежава прояви, черти, аспекти, които могат да се възприемат от човека и да станат нейни признаци за назоваване по нов начин. Така че тук ще разгледаме не толкова въпроса дали явлението има някакъв лексикален резултат, колкото самата мисловна метонимична операция, в основата на която стои фокусирането на съзнанието върху един аспект на екзистенциалността и използването му за нейното назоваване.

Действията могат да се назовават метонимично въз основа на свой компонент или проява. За проява на действие приемаме шума или звука, които се произвеждат от субекта при извършване на действието, открояването с цвят или блясък и положението в пространството (*тракам, хлопам, синей се, блестя, вися, издигам се*), т. е. това са перцептивните признаци на субекта по време на негово действие, състояние или екзистенциалност. По-общо казано, проявата е външно изявено и възприемаемо от сетивата следствие от действие. Според Вежбицка (1986: 343) "Това, което възприемаме, е това, което нашите тела ни съобщават за действителността". Глаголите за проява, разглеждани тук, означават звук, шум, цвят, които се излъчват при извършване на действие или които издават действие или наличност на субекта, но със своето пряко значение не назовават това действие, напр. *По улиците бръмчат коли* (=движат се, като бръмчат) или *По тревата блестят капчици роса* (= има ги, като блестят). Проявата не е съставляща на действие (каквито са действията *взимам, въртя* като компоненти напр. на действието 'обаждам се по телефона'), тя не разчленява действието, което я произвежда, тъй като протича на неговата повърхност, без да назовава неговата същност. Глаголите за проява рядко я назовават в речта в нейния чист вид, те имат свободни семантични валенции, които могат да запълнят, като си "намерят" още едно действие, било то и екзистенциалност.

2. Същност на семантичното поле екзистенциалност

Според О. Селиверстова екзистенциалността няма точно определение и се употребява в няколко смисъла. "Много често тя се тълкува чрез логическия квантор за съществуване, който

обаче в логиката не е определен еднозначно и самият той понякога се интерпретира чрез езиковите единици, за определяне на които се използва в лингвистиката” (Селиверстова 1975: 34–35). Същата авторка разглежда и двете разбирания на екзистенциалността – принадлежност “към елементите на действителността, а не към фикция, мит, фантазия” и “наличност на обекта в пространството” (Селиверстова 1975: 35). Тук ще разглеждаме екзистенциалността според второто разбиране – ’нещо някъде съществува, има го, намира се’.

Като отрязък от действителността съществуването се означава само с няколко глагола. М. Никитин ги нарича предикати на съществуването с особено място сред останалите и с предназначение да изразяват предикация на мисълта за съществуване, битийност, наличност на вещите. “Всички останали предикати са признакови думи в собствения смисъл на думата. Тяхното предназначение е да посочват най-различни признаци на вещите и ситуациите (събитията, явленията) и те съставят цялата маса от предикати” (Никитин 1988: 83), т. е., докато чрез всички “останали” глаголи се изразява предикация на съществуване плюс някакъв друг признак, чрез екзистенциалните глаголи се изразява само съществуване (затова в някои езици те се изпускат). Други изследвачи говорят за “семантична изпразненост” и “избледняло значение” на “същинските екзистенциални глаголи *съм* и *имам*” (Баракова 1980: 179).

Ако изходим от това противопоставяне между предикатите за действие, можем да очертаем опозицията между *съм* и *правя** като представители на двата типа предикати – за съществуване и за всички останали действия, означаващи същински признаци на субекта. Според нас именно между тези два типа глаголи става заместване на метонимична основа, като съществуването се назовава с глагол от противоположия тип, който означава една негова страна или проява и му придава статичен признак, като с това запълва една негова семантична празна клетка и го изравнява с останалите действия (най-често състояния).

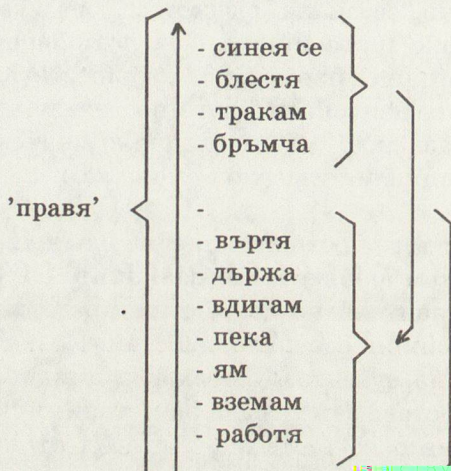
* Тук с глагола **правя** обобщено изразяваме значението на останалите глаголи освен екзистенциалните.

Както споменахме, на фона на другия тип действия номинати съществуването се откроява като неразчленимо, недискретно действие. Пак според М. Никитин “П р е д е л н о п р о с т и (разр. на авт.) (атомарни, структурно неразложими) се оказват понятията, които съответстват или на най-високото равнище на обобщение (напр. понятията за вещ, свойство и под.), или на най-ниското равнище на разчленяване на действителността, до което се е стигнало в човешката обществена дейност и което е отразено в съзнанието” (Никитин 1974: 41)*.

Като обобщение на казаното дотук можем да си представим една вертикална ос, в основата на която стоят екзистенциалните глаголи (като глаголи с проста семантична структура), а над тях са всичките останали. Най-високо (като част от втората група) са глаголите за перцептивна проява, които според нас означават разчленяване на действителността в най-голяма степен.

посока на метонимично означаване

съществувам (съм, има ме, намирам се)

- съ

и служили с обратната на посочената оставяме най-малко разложимата структурните елементи, на които се разчленява

* Поне досега сме с ориентацията — най-ниско по-тура, а най-високо — най-м-няква същност.

Глаголите за съществуване имат две възможности: или да означат само предикация на мисълта за съществуване, която може да стане толкова абстрактна, че да бъдат изпуснати, или да бъдат изместени на метонимична основа от други глаголи, като по този начин съществуването се обогати с един свой признак (*червенея се, издигам се, фуча* и др.)*, срв. *Насядахме на столове и след малко се вдигна завесата. На сцената 0 (= имаше) около четиридесет диваци, наредени стройно в четири реда (А. Константинов), В дърветата над главата му жужаха пчели (= имаше пчели).*

Съществуването не се разчленява на компоненти, затова пък търсецният поглед може да открие други негови признаци, чрез които субектът се издава – прояви, на които като че ли съществуването може да се разложи. Ако се запитаме дали *Луната блести на небето* означава 'луната е на небето', можем да използваме за проверка импликацията 'ако луната блести, свети, издига се, значи се вижда на небето, значи е на небето'. Ако всяка перцептивна проява наричаме проява на субект или на действие, проявата, чрез която назоваваме съществуване или наличност, е проява на съществуване или на наличност. Стигаме до простата логика, че ако нещо се възприема, значи то съществува, а ако в речта се представи като възприемащо се, значи то се представя като съществуващо, срв. следващите примери: (1) *Точно пред мен, в приземния етаж на най-близкия блок, имаше поща. До стъклениците ѝ врати висеше синя, нова-новеничка пощенска кутия* (Из периодичния печат), (2) *Насреца се виждаше голямо село. Не беше като тия села, през които бяха минали – белееха се хубави къщи, имаше градини, една черква извиваше кубето си и кръстът ѝ светеше като запален* (Й. Йов-

---

* Тук не става дума за съществуване, заложено в дълбоката семантична структура на изречения като *Деца обичат шоколад*, коментирани в статия на Б. Алексиева: "Фактически не само сензорните, а всички изречения предполагат екзистенциална ПЕе (екзистенциална предикативна единица – бел. моя, П. П.), най-малкото в онтологичния ѝ вариант. Например (5) (*Children like chocolate* – бел. моя) предполага съществуването на класовете обекти "деца" и "шоколад" (Алексиева 1990: 17).

ков), (3) *При слабата светлина на лампата на челцето му блещукаше малко жълто рубе* (Д. Талев), (4) *Няколко дни бяха изминали след случката в лозето. Тя беше принудена да крие ботушите от мъжа си в един ъгъл, под една масичка с триъгълен крак, на която тракаше будилникът* (Е. Станев).

Метонимичното назоваване тук става по формулата:

(1) висеше пощенска кутия → защото → я имаше

(2) белееха се хубави къщи → защото → имаше хубави

къщи

(3) блещукаше малко жълто рубе → защото → го имаше

(4) тракаше будилникът → защото → беше там

Назоваването на екзистенциалността, за която говорим тук, обикновено става чрез глаголи за характеристика или свойство на предмета, произлизащи от неговата същност — *птиците пеят, слънцето блести*, т.е. чрез глаголи, означаващи диспозиционални свойства. Разглеждаме тези предикати като означаващи една естествена страна на съществуването на субекта и по този начин изобщо на неговата наличност. Обстоятелството, че в немски език е задължителна употребата на глагол, означаващ диспозиционален предикат, и “заместването” му с екзистенциален глагол от чужденци, изучаващи немски, се смята за грешка, според нас показва една повисока степен в описвания процес като начин на назоваване. Подобно е положението и в руски език. Макар най-естественото положение на една картина е *да виси на стената*, за българския език употребата на *е* или *виси* е въпрос на избор от говорещия и въпрос на извличане на информация за действието чрез назоваване по метонимичен път.

Импликационната връзка между проявата на съществуване и самото съществуване като номинат е причинна, затова във формулата на метонимичното назоваване фигурира връзката *защото*. При метонимичното именуване на други действия според тяхна проява тази връзка е *когато*, тъй като проявата трае, докато трае произвеждащото я действие. Екзистенциалността се схваща като иманентен и постоянен признак на субекта, затова връзката с нейната проява е причинна, срв. *На другия ден грееше слънце. Из въздуха се носеха паяжини и мъх от цъфналите каваци* (Й. Йовков).

носеха се (паяжини и мъх) → защото → ги имаше
Най-цялостно означаващ екзистенциалност е глаголът *съществувам* – от такава гледна точка за аспекти на съществуване (или за начини на съществуване) на следващото равнище на назоваване на това значение бихме могли да приемем предикациите на *съм* ('намирам се') и *има* (*ме*). На трето равнище бихме поставили номинантите *стоя*, *прекарвам*, *появявам се*, а след тях – глаголите, които назовават екзистенциалност по метонимичен начин и които са обект на разглеждане тук.

3. Формиране на метонимично значение "екзистенциалност"

К. Иванова разглежда два основни случая, когато глаголите могат да функционират като екзистенциални – когато семантичният елемент 'съществуване' може да бъде вътрешноприсъщ на семантиката на глагола (*съм*, *има* (*ме*), *бивам*) и когато "екзистенциалният елемент е заложен в комплексната семантика на глагола (подч. мое), покрай някакво друго, конкретно значение, и взема връх, когато това конкретно значение избледнее или дори се неутрализира" (Иванова 1978: 225) (срв. глаголите *лежа*, *седя*, *стоя*, *царя*). Към втория тип авторката отнася и "една значителна група глаголи, при които екзистенциалното значение се проявява посредством гносеологичното, т. е. до заключение за съществуването на някакъв факт или явление се стига чрез възприятие или обобщен опит, напр. *виждам* в *И* *никаква надежда не се вижда за нещо по-добро*" (Иванова 1978: 225). Авторката прави важни наблюдения и за ограниченията, които налага върху граматичната парадигма на глагола лексикалната семантика, в случая екзистенциалното значение. Вторият тип глаголи (при които екзистенциалният елемент взема връх над конкретното значение) назовават съществуването по метонимичен начин.

Както вече стана ясно, екзистенциалността не може да се декодира като 'правя нещо', няма компоненти или етапи на протичане, затова по метонимичен път може да се назове чрез перцептивни прояви на субекта, който съществува, напр.

съществуването на едно дърво може да се представи чрез неговите видими състояния *издига се, стърчи, извисява се, зеленее се, тъмнее се, шуми* (с листата си), *бучи* (с клоните си) и т. н.:

съществувам, като се издигам, се простирам
блестя, се зеленея, се тъмнея
жужа, бръмча

При представяне на значението на тези глаголи чрез посочената семантична формула откриваме, че то може да имплицира двата най-ниско разположени върху въображаемата ос аспекти на съществуване — *има ме* и *тук съм*, като *има ме* означава съществуване на нерелевантен обект, а *тук съм* означава повторно идентифициране на вече назован субект, срв. (1) *И по всичките тези етажи лъцят всевъзможни надписи по стени, по балкони, по прозорци, над стрехите, че и над комините даже* (А. Константинов), (2) *Под стръмните баири, където в извита черна дъга се тъмнееха старите дъбови кории, селото си оставаше неизменно от векове* (Й. Йовков). В (1) пропозицията е 'имаше всевъзможни надписи, като лъцяха', а в (2) — 'бяха (там), намираха се старите кории, като се тъмнееха'. Според Р. Ницолова "В изреченията за конкретна екзистенция (тази, която разглеждаме тук — бел. моя) с *има* може твърде рядко да се срещне именен компонент, означаващ определен предмет — членувано съществително, лично, показателно, относително местоимение, собствено име. Членуваните съществителни нарицателни имена и местоименията означават предмет, известен от контекста, чието наличие или липса се установява в дадена ситуация" (Ницолова 1990: 238).

Почти лингвистично повторно идентифициране чрез неекзистенциални глаголи срещаме в следния пример: "*Сред малиновия гъсталак расте ('намира се') единственото горско дърво в градината ни. Веднъж г-н Парчевски бе изпратил на мама от гората млада дъбова фиданка и мама я бе посадила на това място. Дъбът растеше бавно (не е метонимично назоваване), но когато през първата година на Първата война*

посетих тези места, той още се издигаше ('беше') там" (Я. Ивашкевич).

Перцептивна проява може да се означава : 1) само със сензорен глагол (*долу се чува река*), който означава само канала на възприемане; 2) със сензорен глагол плюс глагол за перцептивна проява (*долу се чува да шуми река*); 3) само с глагол за перцептивна проява – назоваване по метонимичен начин (*долу шуми река*).

Значението на сензорните глаголи като експоненти на екзистенциалност е етап, предшестващ метонимичното назоваване на същия номинат от глагол за перцептивна проява. Сензорният глагол назовава само канала на възприемане, без да назовава точно признака, с който се е открил субектът, но щом този признак се назове чрез глагола за проява, сензорният може вече да отпадне (*В дола се чуваше да шуми река* → *В дола шумеше река*).

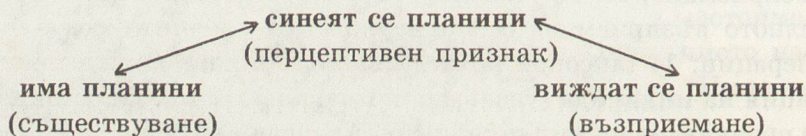
А. Вежбицка прави семантично описание на глаголите за възприемане, с което доказва, че те имат сложна семантична структура, включваща обозначаване на начален стимул, идващ отвън, от действителността, и умозаклучение вследствие от обработката на този стимул в съзнанието (Вежбицка 1986: 336–369). Ако използваме за образец опростен вариант на нейния семантичен запис на значението на сензорен глагол, за изречението *В дървото жужат пчели* той би изглеждал: 'чувам звук, който ми показва, че в дървото има нещо, което издава този звук'. След като разсъждава за предикатите на възприемане, Н. Арутюнова стига до обобщението, че "Зрителното възприемане са придружава от следните ментални операции: 1) таксономия (отнасяне към клас), 2) идентификация на индивида (узнаване, познаване), 3) интерпретация, 4) проявяване на импликациите" (Арутюнова 1988: 114). Така че изреченията за зрително възприемане се разлагат на перцептивна и епистемична пропозиция. Според същата авторка личният субект на перцептивния глагол е синкретичен – съвместява ролята на субекта на възприемането (*experiencer*) и ролята на субекта на менталното действие (*agens*) (Арутюнова 1988: 115).

Б. Алексиева разглежда релацията сензорни – екзис-

тенциални изречения: “Сензорните изречения експлицират ПЕс (сензорна предикативна единица – бел. моя) и предполагат ПЕе (екзистенциална предикативна единица – бел. моя), докато екзистенциалните експлицират ПЕе и предполагат ПЕс, като и в двата случая индикатор на имплицитната ПЕ (предикативна единица – бел. моя) е експонентът на А (Обект)” (Алексиева 1990: 16). В същата статия авторката твърди, че “Дълбоката семантична структура на един сензорен глагол може да се представи като двувалентна, като двете празни валенции са за аргументи със семантичните роли Сензор и Перцепт (обекта, възприет със сетивата ни). Така че самият глагол означава ‘възприемам’ (по съответния канал) и само предполага поради празното място за аргумента перцепт в дълбоката си семантична структура екзистенцията на някакъв обект” (Алексиева 1990: 15). Ние установяваме, че глаголите за перцептивна проява, които назовават по метонимичен начин екзистенциалност, притежават три празни валенции – двете валенции на сензорния глагол, както ги описва Б. Алексиева, и третата – вида проява. Признакът *шуми/бучи/блести* свързва семантичния елемент ‘възприемане’ със семантичния елемент ‘съществуване’ в рамките на метонимичното значение. Изречението *Отсреща се синеят планини* съдържа метонимично означена екзистенциалност, която може да се представи чрез следната формула:

синеят се (планини) → когато се възприемат → защото ги има

4. Условия за метонимично означаване на екзистенциалност

В своята семантична класификация на предикатите, когато описва разликите в значението на глаголните и именните предикати, Т. Булигина отделя някои глаголи “непосредствено съотносими с еднокоренни адективни предикати... напр.

белея (се), червенея (се), зеленея, които могат да функционират с а м о (разр. на авт.) в предикации, описващи конкретна, “актуална” ситуация, в която се намира (или в която поставя себе си) говорещият” (Булигина 1982: 15). Според същата авторка със способност за предимно актуална употреба се отличават от именните предикати и глаголи като *стоя, седя, лежа, вися, намирам се, съм*. За изречения от типа *Прозрачный лес один темнеет и ель сквозь иней зеленеет* (Пушкин) Булигина смята, че “описват конкретни “сцени” или фрагменти от действителността, характеризиращи се с присъствие на назоваваните предмети (самото наличие на изразеното с глагола свойство “бял съм” се намира като че ли в презумпция). Повечето от предикатите от разглеждания тип са сходни с предикатите за “наличие и местоположение” (Булигина 1982: 15). Наблюдението на изследвачката, че изреченият с глагола признак, напр. ‘зелен съм’, се намира в презумпция, потвърждава нашите наблюдения – назоваване на съществуване по метонимичен начин (чрез глагола *зеленея се*). За нас наблюдаваното от К. Иванова вземане на връх от екзистенциалния елемент в значението на неекзистенциален глагол (Иванова 1978: 225), както и оставането на признака в презумпция, потвърждават тезата за метонимично назоваване на екзистенциалност. Пропозицията на предиката в такъв случай е ‘има ме, тук съм’, а презумпцията – ‘зелен съм, тъмен съм, издигам се, блестя’. С други думи, както по-горе стана ясно, глагол с такова значение (метонимично назована екзистенциалност) свързва едно статично свойство на субекта с възприемане на проява на това свойство, или:

син е → вижда се като син → синее се

Изречения с такава употреба на глагола според Булигина описват “конкретна, актуална, т. е. непосредствено наблюдавана в определен отрязък от време ситуация” (Булигина 1982: 16). Актуализираща действието роля изпълнява **синкретичното представяне на признак и екзистенциалност** в глаголното значение. Контекстът на това значение най-често е екзистенциален – това е описанието, поставящо действието като точка в някаква сцена и предаването му от свидетел, който го възприема.

Н. Арутюнова и Е. Ширяев описват особеностите на битийните изречения в руски език в зависимост от характера и значението на всеки от компонентите им. Глаголите, употребявани в този тип изречения, авторите разделят в три групи — чисто битийни глаголи, делексикализирани и лексикализирани. Делексикализирани са глаголи като *стоя, вися, лежа, случвам се, произхождам* и др. Според авторите тези глаголи означават очевиден признак на предмета (една кула не може да прави нищо друго, освен да стои), което им позволява да се употребяват като битийни. Очевидността на признака делексикализира глагола и той престава да изпълнява характеризиращата си функция (освен в редки случаи като *Нашата кула на площада стои, а в Пиза пада* — примерът е от цит. изследване), затова изпълнява битийна функция. Вторият тип глаголи, лексикализираните, запазват напълно лексикалното си значение, но характеризиращата им функция в битийно изречение, напр. *На окраине города возвышается телебашня*, е вторична, основната им функция е утвърждаване на битийността на съответния предмет (Арутюнова, Ширяев 1983: 37). Според авторите, за да може лексикализиращият глагол да изрази битийно отношение при запазване на “втори план” на характеризиращото, характеризиращият компонент на значението не трябва да пречи на битийния, а това условие е налице, когато назоваваният с глагол признак на предмета е обичаен, постоянен — телевизионната кула по правило се извисява над другите сгради. Смейем да твърдим, че гореизложеното е валидно за руски език (споменахме за такива специализирани глаголи и в немски език). В български език най-често използваните глаголи за наличност са *има* и *съм* — на фона на тяхното значение глаголите за положение в пространството имат характеризираща функция. Ние разглеждаме глаголите от типа *лежа, стоя, извисявам се* като означаващи съществуване по метонимичен начин и по значение ги поставяме най-близо до същинските екзистенциални глаголи. Тяхното значение екзистенциалност е твърде близко до прякото или до характеризиращото им значение. Напр. трудно е да се определи пряко или метонимично е значението на глагола в изречението *На стената виси картина*. За нас такива глаголи означават ек-

зистенциалност, мотивирана чрез един признак на субекта, затова трудно бихме ги нарекли делексиализирани или лексикализирани.

Двете семантични условия за реализация на разглежданото от Н. Арутюнова и Е. Ширяев явление са: признакът, означен от глагола в екзистенциалното изречение, да бъде обичаен винаги или пък той да бъде обичаен за определено място (*В магазина се продават плодове*). Всъщност условието, че признакът може да бъде обичаен за дадено място, разширява кръга на глаголите, които могат да означават битийност. Както твърдят авторите на изследването, изборът на глагола зависи от семантиката на локализатора, на битувания предмет или едновременно от семантиката на локализатора и на битувания предмет (*На аллеях лежали темные листья* – примерът е от цит. изсл.).

Екзистенциалните изречения се използват при описания на фрагмент от действителността (това се вижда особено ясно в художествената литература). Обикновено пред такива описания ходът на действието, означаван с глаголи в минало свършено време, се спира, очертава се или се назовава сцената или фрагментът, за да последва описанието. Като че ли се отваря някакъв прозорец към детайли, които трябва да се опишат, и празната рамка на този “прозорец” започва да се запълва с тези детайли, срв.: *Сара Кинг стоеше в околностите на храма* (фрагментът, който ще се описва). *Зад гърба ѝ се издигаше куполът на скалата, а в ушите ѝ звучеше плясъкът на фонтаните* (А. Кристи), *Спирам конете, ослушвам се – няма никаква песен. Далече някъде в равнината пролайват кучета...невидима река шуми между невидими брегове* (Й. Радичков).

Моделът на екзистенциалното изречение задължително включва референтен локализатор и група, съставена от глагола и името на битувания предмет. Това име според Арутюнова и Ширяев е винаги лишено от конкретна референтност. Според нас, както вече казахме, името на битувания предмет може да бъде и референтно и да означава, че предметът е тук, намира се тук. Мястото на съществуване е вече назовано или се подразбира от по-широкия контекст, именно то е рамката,

сцената, която ще се описва. Затова локализаторът не е информативен и не може да бъде рема на изречението — рема на такова изречение винаги е групата от име на предмет и глагол. Точно заради тази група се строи изказването — да се посочат елементите на фрагмента, като се открият и регистрират и техни признаци. Ако в определен случай локализаторът се окаже рема, говорещият не би си направил труда да използва метонимично назоваване, срв.:

Над селото (тема) се синее планината, но

Над селото (рема) ли се синее планината?

Това, че се описва обикновено една статична картина, която е такава, преди да се опише, и продължава да бъде такава и след като е регистрирана от наблюдателя (най-малкото няма информация дали продължава да бъде такава), предопределя употреба на имперфективни глаголи в минало несвършено или сегашно време. Според нас повторителността и устойчивостта на имперфективните действия придава **статичност** и **обичайност** на действието, които пък го доближават до състояние, а оттам и до екзистенциалност.

Очертават се два вида условия за назоваване на съществуване по метонимичен начин: а) семантични — признакът на такова назоваване да бъде обичаен изобщо или за даденото място, както и случаен, но известен или в момента възприемаем за участниците в комуникацията; б) контекстови — контекстът на екзистенциалното изречение (с определен локализатор, определен или не субект на действието), което е елемент на описание на фрагмент от действителността.

5. Видове глаголи за означаване на екзистенциалност

5.1. Означаване на екзистенциалност чрез глаголи за положение в пространството

Тези глаголи съставят първото равнище на назоваване по метонимичен начин, тъй като тяхното значение е твърде близко до значението екзистенциалност — даже някои от тях редовно се употребяват с това значение, напр. *Той по цял ден стои по ресторантите, Стоях два часа в университета и т. н.* Слушаният стига до значението екзистенциалност само след една стъпка на семантична интерпретация — щом нещо

някъде се издига, стърчи, то съществува, намира се там. Тези глаголи съдържат и скрит деиксис, тъй като представят съществуването на субекта с характеризиращото го положение спрямо наблюдателя, напр.:

Тръгнах из едни слънчогледи. Питите бяха орязани, стърчеха само стеблата (Й. Радичков), Към средата на шосето имаше ниска постройка – работилница за поправяне на коли, и по крайпътната трева се въргалияха ръждясали купета на автомобили и камиони (Из периодичния печат), Насреща се издигаше дървената камбанария с тесни, стръмни стълби и две площадки, чернееха се върху избелялото небе дебелите, яки греди, а горе, под самия покрив, висяха неподвижни и тежки двете камбани (Д. Талев), Този монумент представлява един колосален обелиск, но не от един, а от хиляди големи дялани камъни. Във вътрешността му се вие до върха желязна стълба, която на всеки два-надесет стъпала се пресича с площадка за почивание (А. Константинов).

5.2. Означаване на екзистенциалност чрез глаголи за цвят или блясък

В изследването на Арутюнова и Ширяев за този тип глаголи, “цветови”, както ги наричат, се казва, че активността им в екзистенциалните изречения е лесно обяснима, защото “повечето предмети имат свой цвят и битийността на такива предмети може да се утвърждава с помощта на съответните глаголи, доколкото признакът на предмета е очевиден и лесно минава на втори план” (Арутюнова, Ширяев 1983: 117). Излъчването на цвят или блясък от субекта е негова вътрешна характеристика, но като вид проява е по-далечна от екзистенциалността, отколкото положението в пространството, затова този вид проява може да назовава съществуването и на второ равнище или на втората семантична стъпка – под нея може да стои положение в пространството или друга проява, която каузира излъчването на цвят или блясък, срв.: *Пред нея, голям като езеро, лъсна Куков вир (Й. Йовков),*

лъсна → когато се появи → защото беше там
или *Божура мина покрай гробищата и между гробовете, по които блещукаха свежи, видя Ганаила (Й. Йовков)*

блещукаха свещи → когато горяха → защото ги имаше Сръ. и следните примери: *Той виждаше далеч на изток тъмнозелените талази на Дъбравата. Тук-там сред тая черна и гъста гора блестеше широка, сребърнобяла ивица (Й. Йовков), Това я зарадва, отлепи се от дуvara и си тръгна към къщи. Едри звезди трептяха над черните покриви и сякаш ѝ се усмихваха. Зад нея шумяха корииите (Й. Йовков).*

5.3. Означавање на екзистенциалност чрез глаголи за шум или звук

Обикновено тези глаголи метонимично означават движение или работа, но понякога движението може да издава и наличност, сръ.: *В дърветата жужаха пчели.*

жужаха → когато летяха → защото ги имаше
Други примери: *На улицата играеха деца, мучаха говеда, тропаха коли (Из периодичния печат), Високо под тавана плуваха матови лампи...На стената, боядисана със зелена блажна боя, биеше с екот часовник в дървена кутия (Из периодичния печат), Пред нея стоеше Женда. Баба Ана не можа да я познае...Перо със златен варак трептеше на главата ѝ, на гушата ѝ имаше гердан от ален мерджан, на ръцете ѝ дрънчаха гривни (Й. Йовков).*

5.4. Означавање на екзистенциалност чрез други глаголи

Много други глаголи, поставени в очертания по-горе контекст, т. е. поставени при семантични условия, игнориращи действието като процес, абстрахиращи го само като признак на екзистенция, могат да означат екзистенциалност, сръ.: *Двамата мъже си седели в едно общоизвестно роялистко кафене на Невски проспект. Било декември, по улиците се плъзгали (имало ги е) подрънкващи шейни и разнасяли мириса на прясна зоб. Зъзнеци кочияши, презгракнали вестникопродавци се дерели (имало ги е) в стелещия се сняг (Из периодичния печат), Иначе изключеа ли дизеловия мотор, настъпваше обикновено тишина; някакъв кон пасеше под лунната светлина, в развъдника хрупаеше сърна, по-нататък ровеше черно прасе, някакъв пуюк крякаше...после отново тишина,*

само пасящият кон се чуваше през цялата нощ (М. Фриш),
Вчера пак се залъчи, гледам го...Ха, ей го! — извика Марин и
посочи надолу. До воденицата на Върбана, край плета, вър-
веше пръчът (Й.Йовков).

Условието някакъв глагол да означаи екзистенциалност по метонимичен начин е действието да се игнорира като процес, т. е. да се представи като възприемаем от наблюдателя и като обичаен за дадения субект признак, който може да издава негово движение, положение в пространството и накрая — съществуване. На основата на енциклопедичните знания за света слушащият разплита енигмата на този начин на назоваване — щом един признак на субекта му се представя от говорещия като възприеман в момента и като обичаен (диспозиционален), значи това не означава, че действието се върши в момента като актуално, а че то се върши винаги от този субект, т. е. че то може да “издава” неговото съществуване. А това представяне става чрез средствата на контекста и на ремо-тематичното представяне на съдържанието в изречението. Ако се каже *По тревата блестяха капчици роса*, глаголът *блестя* означава един абстрактен, дори банален признак на наличността на капчиците роса — ако не блестяха, те биха били невидими и не би се възприело по този начин тяхното съществуване. Значението на глагола тук е ‘има капчици, като блестят’. Ако се каже *По тревата блестяха силно капчици роса*, модификаторът на действието *силно* актуализира процеса ‘блестя’, т.е. възбужда характеризиращото значение на глагола, при което екзистенциалността, макар и подразбираща се, потъва твърде дълбоко.

6. Заключение

Екзистенциалните глаголи се отличават от всички останали глаголи по това, че означават само предикация на съществуване. Екзистенциалността не се дели на компоненти, фази или етапи, на които могат да се делят останалите действия. Затова назоваващото съзнание я разлага на признаци на съществуването или на признаци на съществуващия субект — положение в пространството, излъчване на цвят или блясък, на шум или звук.

Контекстът създава условия съществуването да се назове чрез глагола за някой от тези признаци по формулата *съществува, като се издига, белее, бръмчи*.

Ако едно действие се представи от говорещия като възприемано в момента и обичайно за дадения субект, то може да се приеме като негово състояние, което "издава" неговото съществуване, т. е. видимият признак на субекта става връзка между възприемането му от наблюдателя и съществуването му по формулата *синее се → защото се вижда като син → защото съществува (там)*. По този начин екзистенциалността на субекта изпъква на преден план в значението на глагола за перцептивна проява и този глагол я назовава по метонимичен начин.

ЛИТЕРАТУРА

Алексиева 1990: Б. Алексиева. Връзката между екзистенциалните и сензорните изречения (върху англо-български материал). — Съпоставително езикознание, 1990, № 3.

Арутюнова 1988: Н. Д. Арутюнова. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. М.

Арутюнова, Ширяев 1983: Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. Русское предложение. Бытийный тип. М.

Баракова 1980: П. Баракова. Семантика и дистрибуция на пасивните конструкции в съвременния български книжовен език. — Известия на Института за български език, кн. XXV. С., 1980.

Булигина 1982: Т. В. Булыгина. К построению типологии предикатов в русском языке. — В: Семантические типы предикатов. М.

Вежбицка 1986: А. Вежбицка. Восприятие: семантика абстрактного словаря. — В: Новое в зарубежной лингвистике, вып. XVIII. Логический анализ естественного языка. М.

Иванова 1978: К. Иванова. Българските глаголни лексеми с екзистенциална семантика и тяхното отношение към граматиката. — Български език, 1978, № 3.

Некрасова 1975: Е. А. Некрасова. Метонимический перенос в связи с некоторыми проблемами лингвистической поэтики. — В: Слово в русской советской поэзии. М.

Никитин 1974: М. В. Никитин. Лексическое значение в слове и словосочетании. Владимир.

Никитин 1988: М. В. Никитин. Основы лингвистической теории значения. М.

Ницолова 1990: Р. Ницолова. Екзистенциалните изречения с глаголите *esse* и *habere* в българския език в съпоставка с другите славянски езици. — Съпоставително езикознание, 1990, № 4–5.

Пернишка 1993: Е. Пернишка. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. С.

Пехливанова 1990: П. Пехливанова. Глаголната метонимия в българския език. — Български език, 1990, № 5.

Селиверстова 1975: О. Н. Селиверстова. Компонентный анализ многозначных слов. М.